

OTRUBA GUSZTAV:

A KÉZMŰIPAR ÉS A CÉH HISTORIOGRÁFIÁJÁHOZ A MAI AUSZTRIA TERÜLETÉN

Az osztrák történetírás hozzájárulása a kézműipar és a céh kérdéseihez nemzetközi összehasonlításban nagyon szerény. Ezzel kapcsolatban sok tanulmány jelent meg honismereti folyóiratokban, ezek azonban mindig csak egy szövetségi államra, vagy éppen csak egy városra, illetve iparágra vonatkoznak. Az alábbi bibliográfia első ízben ad áttekintést ezekről a közelményekről, a teljesség igénye nélkül.

a) 1914 előtti kutatások

A XVIII. századból már számos, az osztrák könyvtárakban fellelhető forrásgyűjtemény létezik a céhek jogairól és szokásairól (pl. Frisius), és szórványosan másolatokat is találunk (Weckebröd). Az osztrák kamerализmus értekezéseiben – Bechertől Sonnenfelsig – irányadó szerepet játszik a céhek hasznosságának és ártalmasságának kérdése, és a XIX. század elején már feltűnnek az első idevágó törvénygyűjtemények is (Kropatschek, Bart-Bartenheim, korábban a Codex Austriacusban szétszórva). A XIX. század második felében Fournier e kutatási ág felé fordult. Az 1859-ben megszüntetett céhek ismét feltámadtak az 1883-as ipari novellában a céh és a mesterlevél ismételt bevezetésével, amelyet a történész Reschauer vívott ki liberalizmusért küzdő kutatásaival. K. Pribram sajnos nem tudta befejezni nagyszabású történeti művét a merkantilizmus korabeli osztrák iparpolitikáról. O. Stabernak a bécsi egyetemen írt disszertációt „VI. Károly céhpolitikájá”-ról. V. Thiel kiemelte I. Ferdinánd kézművesrendtartásának (1527) jelentőségét az öt alsó-ausztriai tartományra nézve. Bécsben, még a századforduló előtt jelent meg Bécs város történetének nagyszabású műve, K. Uhlirznak a kézműiparról (1526-ig) és V. Thielnek a kézműiparról és iparról (1527–1750) szóló cikkeivel. Az 1700 és 1850 közötti időszak bécsi kézművességét és nagyiparát S. Mayer vizsgálta. Alsó-Ausztriában 1860-ban először J. Zahn adta ki az

osztrák történeti kutatás levéltárában a „céhes alapszabályzatokat”. A Horowitz írta „Az alsó-ausztriai céhek történetéhez” c. művet. E. Friess a kovács- és kaszaüzemek fejlődését tanulmányozta a XVII. század közepéig Waidhofenben (az Ybbsnél); különösen a vasmunkások társadalomtörténetét vette figyelembe. Stájerországban A. Mell dolgozta fel a stájer iparügyet az 1908-as gráci jubileumi kiállítás alkalmából. M. Stolz Tirolban már 1870-ben jelentetett meg könyvet: „A művészetnek a kézművességhez és az iparhoz fűződő viszonyáról”.

b) *A kutatás a két világháború közötti időszakban*

A két világháború között viszonylag nagy számban jelentek meg közlemények témakörünkben. A kutatás súlypontja – különösen az értekezésekben – eltolódott a korai újkor irányába. A tekintélyuralmi rendi állam által (1934–1938) napi politikai jelentőségűvé vált a céh. 1924-ben hozta nyilvánosságra J. Leisching „A művészet az osztrák kézművességben” c. könyvét. Chr. W. Bechstadt „Mesterlegény korom” (1805–1810) c. művét Ausztrián keresztül Bécsig forgatták. R. Fried értekezést írt: „A céhrendszer felbomlása Ausztriában 1527–1732”; J. Kallbrunner az ausztriai barchentszövessel foglalkozott a XV. és XVI. században; P. Hollnsteiner a XV. századi ausztriai inas- és céhlegényszervezetet kutatta; H. Schüller történelmi bevezetéssel adta ki az ausztriai lakatosok törzskönyvét. Bécsben két disszertáció készült, az egyik C. Piepes: „A bécsi kézművesek történetéhez a középkor végén”, a másik Theodor Westermayer: „A bécsi céhlegényszervezet történetéhez”. H. Lentze cikke, „A középkori céhrendszer jogi struktúrája Bécsben és az ausztriai városokban” alapvető jelentőségű. Alsó-Ausztriáról R. Lacroix írt tanulmányt: „A céhek fejlődéséről a középkori alsó-ausztriai városokban”. Burgenlandról O. Aull jelentetett meg Budapesten dolgozatot, „A céhrendszer fejlődéséhez Burgenlandban és Nyugat-Magyarországon” címmel. Felső-Ausztriában E. Gartner adta ki az ország céheinek és kereskedőinek kataszterét. Stájerországban A. V. Pantz írta „A céhek a stíriai érc-hegység hatókörében” c. munkát. F. Popelka a felsőstájer kézművesség történetét 1527-ig dolgozta fel. K. Kaser könyvet jelentetett meg a „Vasfeldolgozás és vaskereskedelem”-ről. H. Pirchegger háromkötetes művet szentelt a stíriai vasművességnek. Az első kötet már 1937-ben megjelent és tartalmazta Karintiát is. A. Kolmayr a bőriparról írt disszertációt.

c) *Közlemények a második világháború idején*

A második világháború alatt csak kevés publikáció született: V. Thiel-től „A papírgyártás története a Duna-medencében”, Bécsben E. Heyrowsky államtudományi disszertációja „A bécsi kereskedő- és kézművesrend fejlődése a középkorban és helyzetük a bécsi városi jogban”, Burgenlandban szöveges résszel jelent meg a tájatlazban (Regionalatlas) O. Aulltól „A céhszervezet 1600-ban”; Felső-Ausztriában K. Zeitlinger cikke a „Kaszák, kaszakovácsok és technikájuk”, Stájerországban H. Pirchegger: „Stíriai vasművesesség 1564-től 1625-ig”.

d) *1945 utáni kutatások*

1945 után lassan növekvő érdeklődés mutatkozott meg az egyetemen a gazdaság- és társadalomtörténet iránt, s ebből a kézművesesség története is hasznot húzott. Miután az 50-es években Stadelmann és Fishcer kutatásai világossá tették, hogy az érdeklődés a manufaktúra-korszak és az ipari forradalom előrehaladásának átmeneti időszakára tolódott el, Ausztriában is tétovázva követték ezeket a kezdeményezéseket. Éppígy erősen aktuálisabbá váltak Proesler és Blaich könyvei által a birodalmi kézműves törvényhozás kérdései. Stájerországról (Popelka) és Alsó-Ausztriáról (Otruba) forráskiadványok kezdtek megjelenni. Az alsó-ausztriai (Otruba) és stíriai (Tremel, Pirchegger) tájatlazok tekintetbe vették a területi megoszlást. Egyes kézműves ágakról, mint pl. aranyművesek, tímárok, összkimutatások jelentek meg a Köztársaság területére (Otruba). Karintia ipartörténetének teljes monográfiáját kapta meg (Dinklage). Stájerország 1970-ben Grácban rendezte meg első történelmi kiállítását a tartomány kézműveségéről.

Az első közlemények még alig mutatják nyomát ennek a szellemi változásnak, így F. Windisch disszertációja „A középkor kézművesszervezete” és H. Kühnel tartományok szerint tagolt gyűjteményes műve: „A kézművesesség krónikája Ausztriában”. A gráci K. Hoffmann államtudományi értekezése: „A céhek fejlődése és jelentősége a középkori városi gazdaságban”, U. Kröpertől a „Céh és szövetség. Alapgondolatok és célok összehasonlítása”, az insbrucki W. Linnemann gazdaságtudományi dolgozata a „Középkori céhgazdaság és modern kartellprobléma”. G. Otruba és A. Sagoschen két könyvet szentelt az ausztriai tímárcéheknek és a tímárlegények szociális problémáinak és szokásainak. Egyedül Otruba folytatott hasonló vizsgálato-

kat az aranyművességről. H. Lentze könyvet jelentetett meg „A császár és a céhszerződés a birodalmi városokban IV. Károly haláláig” címmel. A gráci E. Biedermann államtudományi értekezése „A kézműipar strukturális változásai az iparosítási folyamatban” témakörét kutatja, egy másik I. Holzhey-től pedig „A céhek harca az uralkodóval 1527-től 1832-ig”. A Notring Évkönyvet 1964-ben „A művészet az osztrák kézműiparban” témakörének szentelték. G. Otruba tanulmánya a kézműves rendtartások és a gyári privilégiumok közötti szoros formális összefüggéseket hangsúlyozza: „A XVII. és XVIII. századi ‚gyári privilégiumoktól’ az 1838-as ‚osztrák gyári jogig””. H. Sinz kézikönyve: „A kézműipar. Történelem, jelentőség és jövő.”, nemcsak a legújabb áttekintés az idevágó kutatásokról, hanem általános természetű, széles körű irodalommutatót is közöl.

Bécsről a „Blätter für Technikgeschichte” (Technikatörténeti Lapok)-ban több utalást találunk a modern iparnak a kézművesüzemekből történt keletkezésére. A bécsi kereskedelem történetének legátfogóbb kutatását azonban H. Zatscheknek köszönhetjük, aki mindenekelőtt ezen kívül az asztalosiparral és az aranyművesekkel is foglalkozott. K. Marholz mint mesterlegény írja le élményeit a bécsi kongresszus idején. F. Baltzarek egyik tanulmányában a következő témáról írt: „Gazdasági és jogi problémák az új bécsi céhláda körül a XVII. század végén”. M. Menzel könyvet jelentetett meg „A barokk kor bécsi könyvkötői”-ről. Egyik tanulmányában G. Veverka kapcsolatokat próbált meg felállítani az „ipari forradalom” és a középkori céhszisztem között. Alsó-Ausztriában G. Otruba jelentetett meg könyvet 1952-ben „Foglalkozási struktúra és szakmai pályafutás” címmel, amely tartalmazza a kézműves rendtartások átfogó kiadását is. Az alsó-ausztriai atlasz számára térképet tervezett: „Az alsó-ausztriai kézművesség céhszervezete 1237–1780”, amihez hasonló címmel magyarázatok is megjelentek. Felső-Ausztriában F. Posch tanulmánya jelent meg: „A felső-ausztriai kaszkovácok és vas- és acéllátásuk Stájerországból”. H. Uhl könyvét a következő címen jelentette meg: „Kézműipar és céhek Eferdingben. Anyagok a földesúri céhtípushoz”. F. Kodener innsbrucki disszertációja: „Wels város kézműipara a XVI. és XVII. században”. G. Grüll egyik tanulmányában a szabad városok 1502-es kaszkovác szabályzatáról számolt be, egy másikban pedig a XVIII. század eleji linzi céhekről. F. Fischer adta ki a következő könyvet: „A kék kaszák. A kirchdorf-micheldorf-i kaszkovácscéh társadalom- és gazdaságtörténete a XVIII. század közepéig”. W. Pfaffensteller értekezése „A kézművesség Felső-Ausztriában” inkább földrajzi-gazdaságtudományi áttekintést ad, míg J. Schwarzlmüller gazdaságtudományi dolgozata: „Szak-

mai pályafutás a felső-ausztriai kézművescéhekben (inas – céhlegény-mester)” magas történelmi forrásértékű. Stájerországban keletkeztek F. Tremel átfogó munkái a vasművesség és a kaszakovácscéhek fejlődésének kérdéséhez. F. Popelka könyvként adta ki a stíriai kézművesség 1600-ig keletkezett írott emlékeit. O. Haberleitner könyvének címe: „A kézművesség Stájerországban és Karintiában a középkortól 1850-ig”. O. Pickl több stíriai kézműves iparágat tanulmányozott, többek között a papírgyártást és foglalkozott „Peter Hofkirchner. Stíriai fegyverkovács”-csal is. Az 1970-es gráci tartományi kiállítás átfogó tudományos katalógust jelentetett meg: „A stájer kézművesség. A mesterség, mint a tartomány kultúrájának és gazdaságának hordozója”. Paul W. Roth műve: „Az üveggyártás Stájerországban a kezdetektől 1913-ig” egy iparág példaszerű monográfiáját mutatja. K. Dinklage és A. Wankolbinger terjedelmes kötetben állított emléket a karintiai kézműves gazdaságnak az őskortól a jelenkorig. Salzburgról H. Klein írt tanulmányt „A posztókészítés az alsó Inn-nél és az alsó Salzachnál a XV. és a XVI. században, salzburgi források alapján”. F. Mathis könyve „Az osztrák városok népességének struktúrájához a XVII. században” a salzburgi kézművességgel is foglalkozott (Innsbruck és Hall mellett Tirolban). Az innsbrucki egyetem kezdeményezésének és az élénk honismereti kutatásnak köszönhetően értékes idevágó közlemények találhatók Tirolban. A. Günther „A tiroli ipar a XIX. század küszöbén”-ről írt, V. Vlk pedig a „Papírról, papírárukról, papírmalmokról és vízjelekről Tirolban”. M. Keul könyve az „Állami iparpolitika Tirolban (1648-tól 1740-ig)” címmel jelent meg. Vorarlbergről létezik egy gazdaságtudományi disszertáció, amelyet az innsbrucki J. Lerchenmueller írt: „A céhszervezés Vorarlbergben és eredete az 1859-es ipartörvényig”.

Igy tehát örömdetesesen megállapíthatjuk, hogy a XVII., XVIII. és XIX. századi kézműipar- és céhtörténet problémáival fokozottan foglalkoznak az egyetemeken és a honismereti kutatásban is, tágas és összehasonlító szemléletmóddal, amely a mennyiségi szempontokat is figyelembe veszi. Egyedül jogtörténeti szempontok és illusztratív példák aligha ismertetik, illetve értezik meg a nagy változásokat a kézműipartól a modern iparig.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- A) *Ausztria általában* (a kézműipari ügyekre vonatkozó német birodalmi törvényhozás figyelembevételével)
- 1793 Weckebrodt (Hrsg.), *Vollständige Sammlung aller seit dem Jahr 1729 bis gegenwärtig erschienenen Generalien für sämtliche Innungen und Zünfte*, Brünn
- 1804 Kropatschek J., *Kaiserl. königl. österr. Gesetze, welche den Kommerzialgewerben und den Gewerbsleuten insbesondere vorgeschrieben worden sind*, Wien
- 1819–1824 Bart-Bartenheim L. E., *Allgemeine österreichische Gewerbs- und Handelsgesetzkunde mit vorzüglicher Rücksicht auf das Erzherzogthum Österreich unter der Enns*, Wien
- 1881 Fournier A., *Die historische Bedeutung des Zunftwesens*, Wien
- 1882 Reschauer H., *Geschichte des Kampfes der Handwerkerzünfte ... mit der oesterr. Bureaukratie vom Ende des 17. Jahrhunderts bis 1860*, Wien
- 1907 Pffibram K., *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860* (nur Bd. 1: 1740 bis 1798 erschienen), Leipzig
- 1910 Thiel V., *Die Handwerksordnung Ferdinand I. für die fünf Niederösterr. Lande* (1527) (in: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 8), Wien
- 1911 Stabernak O., *Die Zunftpolitik Karls VI.*, phil. Diss., Wien
- 1924 Leisching J., *Die Kunst im Handwerk Österreichs*, Wien
- 1925 Bechstadt Chr. W., *Meine Handwerksburschenzeit 1805–1810*, Köln
- 1926 Prediger Chr. E., *Aus den Handwerksgebräuchen der Buchbinder*, Wien
- 1928 Fried R., *Die Auflösung des Zunftsystems in Österreich 1527–1752*, phil. Diss., Wien
- 1930 Kallbrunner J., *Die Barchentweberei in Österreich im 15. und 16. Jahrhundert* (in: *VSWG Bd. 23*)
- 1937 Hollnsteiner P., *Das Lehrlings- und Gesellenwesen Österreichs im 15. Jahrhundert*, phil. Diss., Wien
- 1937 Schüller H. (Hrsg.), *Standesbuch der Schlosser Österreichs*, hrsg. vom Bundesverband der Schlossergenossenschaft Österreichs, Wien
- 1940 Thiel V., *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum, Biberach*
- 1950 Windisch F., *Die Handwerksorganisation des Mittelalters*, Diss. Welth., Wien
- 1953/59 Kühnel H., *Chronik des Handwerks in Österreich*, Wien
- 1954 Proesler H., *Das gesamtdeutsche Handwerk im Spiegel der Reichsgesetzgebung von 1530 bis 1806*, Berlin
- 1955 Stadelmann R., *Die Bildungswelt des deutschen Handwerkers um 1800*, Berlin
- 1955 Fischer W., *Handwerksrecht und Handwerkswirtschaft um 1800. Studien zur Sozial- und Wirtschaftsverfassung vor der industriellen Revolution*, Berlin 1955
- 1957 Fischer W., *Quellen zur Geschichte des deutschen Handwerks. Selbstzeugnisse seit der Reformationszeit*, Göttingen
- 1956 Hoffmann K., *Entwicklung und Bedeutung der Zünfte in der mittelalterlichen Stadtwirtschaft*, staatswiss. Diss. Graz
- 1962 Kröper U., *Zunft und Genossenschaft. Ein Vergleich von Grundgedanken und Zielen*, staatswiss. Diss., Graz 1962

- 1963 Linnemann W., Mittelalterliche Zunftwirtschaft und modernes Kartellproblem – ein Vergleich, wirtschaftswiss. Diss., Innsbruck
- 1957 Otruba G., Sagoschen J. A., Sage mit Gunst. 5 Jahrhunderte Geschichte österr. Gerbergesellen in Dokumenten und Bildern, Wien, VÖLT
- 1964 ders., Gerberzünfte in Österreich. Organisation und Verbreitung, Recht und Brauchtum in sieben Jahrhunderten, Wien
- 1964 Lentze H., Der Kaiser und die Zunftverfassung in den Reichsstädten bis zum Tode Karls IV., Aalen
- 1964 Biedermann E., Strukturelle Änderungen des Handwerks im Rahmen des Industrialisierungsprozesses, staatswiss. Diss., Graz
- 1964 Kunst im Handwerk Österreichs (Notring-Jahrbuch), Wien
- 1965 Holzhey I., Die Zünfte im Kampf mit den Landesfürsten 1527–1832, staatswiss. Diss., Graz
- 1966 Kirnbauer F., Christoph Weigels „Alabasterer“ 1968, (Leobner grüne Hefte), Wien
- 1967 Otruba G., Alter, Verbreitung und Zunftorganisation des Goldschmiedehandwerks in Österreich (in: 600 Jahre Wiener Gold- und Silberschmiede), Wien
- 1969 ders., Des Goldschmiedehandwerks Recht und Gewohnheit (in: Uhren und Juwelen, 10 Folgen), Wien
- 1976 ders., Von den „Fabriksprivilegien“ des 17. und 18. Jahrhunderts zum „Österreichischen Fabrikenrecht“ 1838 (in: Scripta mercaturae Jg. 10, H. 2), München, 75–108
- 1977 Sinz H., Das Handwerk. Geschichte, Bedeutung und Zukunft, Düsseldorf–Wien, Econ

B) WIEN:

- 1889 Mayer S., Handwerk und Grossindustrie in Wien 1700–1850, Wien
- 1897 Uhlirz K., Das Gewerbe (bis 1526) (in: Geschichte der Stadt Wien II/12), Wien
- 1899 Thiel V., Gewerbe und Industrie (1527–1750) (in: Geschichte der Stadt Wien Bd. 4), Wien
- 1929 Piepes C., Zur Geschichte der Handwerker in Wien am Ausgang des Mittelalters, phil. Diss., Wien
- 1932 Westermayer T., Beiträge zur Geschichte des Gesellenvereins in Wien, phil. Diss., Wien
- 1932 Westermayer T., Beiträge zur Geschichte des Gesellenvereins in Wien, phil. Diss., Wien
- 1935 Lentze H., Die rechtliche Struktur des mittelalterlichen Zunftwesens in Wien und den österreichischen Städten (in: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien Bd. 15), Wien, 15–41
- 1944 Heyrowsky E., Die Entwicklung des Wiener Kaufmanns- und Handwerkerstandes im Mittelalter und deren Stellung im Wiener Stadtrecht, staatswiss. Diss., Wien
- 1949 Zatschek H., Handwerk und Gewerbe in Wien. Von den Anfängen bis zur Erteilung der Gewerbefreiheit im Jahre 1859, Wien

- 1950 ders., Die Ordnung der Wiener Goldschmiedezsche aus dem Jahre 1367 (in: Anzeiger der phil. hist. Kl. der österr. Akademie der Wiss.), Wien
- 1958 ders., 550 Jahre juny sein. Die Geschichte eines Handwerks. Nach einem Ms. über das Wiener Tischlerhandwerk, Wien
- 1962 Marholz K., Ein Handwerksbursche zur Kongresszeit in Wien. Reisebericht aus der Biedermeierzeit (1811–1819), Wien
- 1970 Baltzarek F., Wirtschafts- und Rechtsprobleme um eine neue Wiener Zunftlade am Ausgang des 17. Jahrhunderts (in: Wiener Geschichtsblätter Bd. 25), Wien, 18–22
- 1972 Menzel M., Wiener Buchbinder der Barockzeit, Graz
- 1976 Veverka G., Die „Industrielle Revolution“ und das mittelalterliche Zunftwesen (in: Wiener Geschichtsblätter Bd. 31), Wien, 32–36

C) NIEDERÖSTERREICH:

- 1860 Zahn J., Niederösterr. Banntaidinge und zünftliche Satzungen (in: AFÖG Bd. 15), Wien, 1–156
- 1876 Horawitz A., Zur Geschichte des Zunftwesens in Niederösterreich (in: Blätter des Vereines für Landeskunde von NÖ Jg. 10), Wien
- 1910 Friess E., Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Eisenarbeiter in Waidhofen a. d. Ybbs, Waidhofen
- 1912 ders., Geschichte der Hammer- und Sensengewerke in Waidhofen a. d. Ybbs (in: Jb. des Vereins für Landeskunde von NÖ. NF 10), Wien
- 1928 Lacroix R., Die Entwicklung der Zünfte in den niederösterr. Städten im Mittelalter, phil. Diss., Wien
- 1952 Otruba G., Berufsstruktur und Berufslaufbahn vor der industriellen Revolution (in: Untersuchungen über Berufsprobleme der niederösterreichischen Arbeiterschaft in Gegenwart und Vergangenheit Teil 2), Wien
- 1955 Otruba G., Die Zunftorganisation des niederösterreichischen Handwerks 1237 bis 1780 (Karte im Atlas von Niederösterreich, 5. Doppellieferung, Blatt 16), Wien
- 1956 ders., Text zur Karte (in: Unsere Heimat Jg. 27, Nr. 8 bis 10), Wien

D) BURGENLAND:

- Aull O., Zunftwesen um 1600, Bgld. Atlas, Karte Nr. 85, 2 ders., Zunftwesen um 1600, Bgld. Atlas, Text S. 39
- 1937 ders., Zur Entwicklung des Zunftwesens im Burgenland und Westungern (in: Neue Heimatblätter II, S. 114 ff.), Budapest
- 1959 Vgl. Litschauer G. F., Allgem. Bibliographie des Burgenlandes, Eisenstadt

E) OBERÖSTERREICH:

- 1935 Gartner E., Kataster der Zünfte und der Kaufmannschaft von Oberösterreich mit alphabetisch geordnetem Verzeichnis der einzelnen Gewerbe, Wels 1935
- 1944 Zeitlinger K., Sensen, Sensenschmiede und ihre Technik (in: Jahrbuch des OÖ. Musealvereines Bd. 91), Linz
- 1948 Kolneder F., Das Handwerk der Stadt Wels im 16. und 17. Jahrhundert, phil. Diss., Innsbruck 1948
- 1949 Grill G., Die Freistädter Sensenschmiedordnung vom Jahre 1502 (in: OÖ. Heimatblätter Bd. 3), Linz
- 1964 Posch F., Die oberösterreichischen Sensenschmiede und ihre Eisen- und Stahlversorgung aus der Steiermark (in: Mitteilungen des OÖ. Landesarchivs Bd. 8), Linz
- 1966 Fischer F., Die blauen Sensen. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Sensenschmiedezunft zu Kirchdorf-Micheldorf bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts, Graz
- 1967 Pfaffenzer W., Das Handwerk in Oberösterreich, Diss. Welth., Wien
- 1973 Uhl H., Handwerk und Zünfte in Eferding. Materialien zum grundherrschaftlichen Zunfttypus, FRA ABt. 3/3, Wien
- 1977 Schwarzmüller J., Die Berufslaufbahn in den Handwerkszünften Oberösterreichs (Lehrling, Geselle Meister), wirtschaftswiss. Diss., Linz

F) STEIERMARK:

- 1908 Mell A., Geschichte des steirischen Gewerbewesens (in: Amtliches Handbuch zur Jubiläumsausstellung), Graz
- 1918 Pantz A. v., Die Gewerken im Bannkreis des Steirischen Erzbergs, Wien
- 1927 Popelka F., Geschichte des Handwerks in Obersteiermark bis zum Jahre 1527 (in: VSWG Bd. 19)
- 1932 Kaser K., Eisenverarbeitung und Eisenhandel. Die staatlichen und wirtschaftlichen Grundlagen des innerösterreichischen Eisenwesens, Wien-Düsseldorf
- 1932 Kolmayr A., Das Ledererhandwerk in der Steiermark, phil. Diss., Graz
- 1939 Pirchegger H., Das steirische Eisenwesen bis 1564 (mit einem Überblick über das Kärntner Eisenwesen), Graz
- 1946 Tremel F., Die Rottenmanner Sensenschmiedezunft (in: Blätter für Heimatkunde 20), Graz
- 1947 Pirchegger H., Die Eisenwerke der Steiermark 1564 (Text und Karte) (in: Heimatblätter der Steiermark), Graz
- 1948 Tremel F., Die Eisenwerke der Steiermark 1782 (in: Heimatblätter der Steiermark, Text und Karte), Graz
- 1950 Popelka F., Schriftdenkmäler des steirischen Gewerbes Bd. 1 (bis 1600), Graz
- 1953 Tremel F., Steirische Sensen (in: Blätter für Heimatkunde 27), Graz
- 1954 ders., Grundzüge des steirischen Eisenwesens vor 1800 (in: Veröffentlichung österr. Geschichtsvereine 4), Wien
- 1962 Haberleitner O., Handwerk in Steiermark und Kärnten vom Mittelalter bis 1850, Graz

- 1962 Pickl O., Peter Hofkirchner, ein steirischer Waffenschmied zur Zeit des Frühkapitalismus (in: Zeitschrift des histor. Vereines für Steiermark Bd. 53), Graz
- 1963 ders., Geschichte der Papiererzeugung in der Steiermark, Graz
- 1963 Tremel F., Die Entwicklung des Eisenwesens im Raume Leoben (in: Blätter für Heimatkunde 37), Graz
- 1970 Das steirische Handwerk. Meisterschaft als Träger der Kultur und Wirtschaftsdes Landes. Landesausstellung veranstaltet vom Kulturreferat der Steiermärk. Landesregierung, Graz
- 1976 Roth P. W., Die Glaserzeugung in der Steiermark von den Anfängen bis 1913, Graz

G) KÄRNTEN:

- 1953 Dinklage K., Wakolbinger A., Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Urzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt

H) SALZBURG:

- 1966 Klein H., Die Tuchweberei am unteren Inn und der unteren Salzach im 15. und 16. Jahrhundert nach Salzburger Quellen (in: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde Bd. 106), Salzburg 1966
- 1972 Mathis F., Zur Bevölkerungsstruktur österr. Städte im 17. Jahrhundert (Innsbruck, Hall, Salzburg), München

I) TIROL:

- 1870 Stolz M., Über das Verhältnis der Kunst zum Handwerk und zur Industrie, Innsbruck
- 1951 Günther A., Tirols Gewerbe an der Schwelle des 19. Jahrhunderts (in: Schlern-Schriften 77), Innsbruck
- 1951 Vlk V., Von Papier, Papierern, Papiermühlen und Wasserzeichen in Tirol (in: Schlern-Schriften 77), Innsbruck
- 1960 Keul M., Staatliche Gewerbepolitik in Tirol (1648–1740) (in: Tiroler Wirtschaftsstudium Bd. 8), Innsbruck

K) VORARLBERG:

- 1959 Lerchenmueller J., Das Zunftwesen in Vorarlberg von seinem Ursprung bis zur Gewerbeordnung von 1859, wirtschaftswiss. Diss., Innsbruck
- 1968 Köhlmeier W., Das Handwerk und seine Zünfte (Heimat Rankweil 417–424)